

MIT, UTOPIE, MODERNITATE

Ovidiu IVANCU

Myth, utopia, modernity

The issues a myth can address in a contemporary society are related to the global challenges the respective society faces. Analysing myths, one can gain access to a mental landscape which reveals the depths of the collective mentality. The present paper analyses the structure and the function of several myths within the Romanian culture, trying to give an answer to several questions such as: Which is the connection between myth and reality? How can one define the paradigm Myth-Archetype? Are there any new myths or just re-enactments of the old ones?

Key-words: myth; collective mentality; society; culture; archetype; utopia

Modernitatea absolută a secolului XX, cel puțin în cultură, nu depășește niciodată simplul enunț, ea este una mai degrabă programatică decât reală. Și totuși, evident, modernitatea există. Doar că ea nu implică, așa cum mulți au dorit să înțeleagă, o absolută originalitate, ci mai degrabă un proces complex de amalgamare a miturilor, dublat de o adaptare la *spiritul veacului*. Ni se pare, spre exemplu, ca aparținând modernității mai degrabă *intertextualitatea* decât conceptele dadaiste despre poezie, și aceasta pentru că *intertextualitatea* răspunde mai degrabă necesității oricărei modernități autentice de a crea o sinteză pe care mai apoi să o actualizeze conform unei paradigme contemporane.

În orice act artistic veritabil, mitul se contorsionează, sfârșind întotdeauna prin a se instaura într-o formă de comunicare, căci, în

Incursiuni în imaginar

definitiv, așa cum sesizează Roland Barthes „mitul este un tip de discurs”¹. Nuanțările se impun imediat; nu orice limbaj, nu orice tip de discursivitate se transformă automat în mit, căci „limbajul are nevoie de câteva condiții speciale pentru a deveni mit”². Mitul Mitul însuși are propriile sale exigențe, receptarea lui nefiind nici facilă și nici posibilă fără apelul la o conștiință critică a celui care trebuie să îl perceapă. În definitiv, Biblia poate fi citită și asumată *stricto sensu* ori ca sumă de mituri esențiale. La fel putem proceda și cu Homer, sau cu Picasso.

„Ce este caracteristic mitului? Transformarea unui sens într-o formă. Cu alte cuvinte, mitul este întotdeauna furtul unei limbi”³. limbii”³. Sensul de care vorbește Roland Barthes este structura arhetipală preexistentă, monolitică, indestructibilă, în vreme ce forma depinde de factori impredictibili, ce țin de evoluții și de sensibilități sociale.

Întrebarea care se pune e, deci, în ce măsură mitul este fecund dacă el se va subordona inevitabil unui număr dat de structuri arhetipale imposibil de eludat? Răspunsul vine odată cu o constatare simplă: arhetipul nu poate fi verbalizat, el rămâne mereu în zona indicibilului, ca o „preformă inconștientă, care pare să aparțină structurii moștenite a psihicului și se poate manifesta, în consecință, peste tot și ca fenomen spontan”⁴. Pe cale de consecință, pătrunderea arhetipului în lumea reală se poate face printr-o infinitate de canale, influențate de o infinitate de condiții specifice. Mitul are, deci, libertatea totală de a se disemina

¹ Roland Barthes, *Mythologies*, selected and translated from the French by Anette Lavers, The noonday press - New York farrar, straus & Giroux, 1991, p. 107.

² *Ibidem*, p. 107.

³ *Ibidem*, p. 131.

⁴ C.G. Jung, *Das Gewissen in psychologischer Sicht, apud Amintiri, vise, reflecții*, consemnate și editate de Aniela Jaffé, București, Editura Humanitas, 1996, p. 403.

Mit, muzică, ritual.

Abordări din perspectiva literaturii comparate

într-o varietate de forme, fără a se teme vreodată că ar putea epuiza energia vreunui arhetip, și aceasta pentru că „nu avem voie nici o clipă să ne abandonăm iluziei că în cele din urmă un arhetip poate fi explicat și astfel lichidat”¹.

A nu se înțelege, deci, că, evidențiind permanența și continuitatea mitului, optăm pentru ideea că el are o putere limitată de libertate, că se reduce la o serie de scheme repetitive, ușor de identificat și categorisit. Dacă mitul presupune întotdeauna existența unei scheme arhetipale rigide, aceasta nu înseamnă că este și condamnat la a deveni static și, prin urmare, steril. Dimpotrivă, forța sa constă într-o permanentă interacțiune cu societatea; nu există mit în stare pură, în sensul identificării lui pur teoretice; orice mit este rezultatul conviețuirii permanente a arhetipului original cu viața socială a unei comunități; or, viața comunităților evoluând permanent, devine evident că și mitul va face același lucru. Trecerea societății umane de la religiile politeiste la cele monoteiste, spre exemplu, a obligat și mitul la o reorganizare, la o redefinire a formei (în sensul în care am văzut că înțelege Roland Barthes acest termen).

Să exemplificăm... Fără să-și fi schimbat fondul arhetipal (însistăm asupra acestei idei), mitul Vârstelor are o anume formă în Antichitatea greacă și o alta în secolul XXI. Formele sale de manifestare nu puteau rămâne impasibile trecerii secolelor; cu toate acestea, atât în antica Grecie cât și în post-cultura vremurilor noastre (termenul îi aparține lui George Steiner), mitul Vârstelor evocă același „timp străvechi în care oamenii trăiau la adăpost de suferințe, de boli și de moarte [...]”². Nici nu se putea altfel, de vreme ce mitul despre care vorbim nu exprimă altceva

¹*Ibidem*, p. 404.

²Jean-Pierre Vernant, *Mit și gândire în Grecia antică*, traducere de Zoe Petre și Andrei Niculescu, cuvânt înainte de Zoe Petre, București, Editura Meridiane, 1995, p. 31.

Incursiuni în imaginar

decât necesitatea omului de a supraviețui și altcumva decât angoasat de lipsa zeilor. Trecerea de la *Zei* la *Zeu* nu a dus la moartea mitului. El continuă să existe în modernitate în formule diferite, adaptate. Când Hesiod vorbește despre mitul Vârstelor, el contextualizează, însă mitul în sine depășește contextul. Chiar dacă un întreg sistem de referință se schimbă, căci „după ce ocrotirea zeilor i-a părăsit pe oameni [...] trebuia ca ei să-și afle în ei înșiși și pentru ei înșiși cârmuire și ocrotire”¹, mitul Vârstelor își adaptează *fiziologia* în acord cu noile evoluții sociale.

Privindu-l ca entitate vie, capabilă a-și asigura un soi de imunitate la orice tip de încercare (voluntară sau involuntară) de evacuare a sa din societate, am afirmat deja în subtext că mitul își asigură supraviețuirea inclusiv printr-un anumit soi de *comercialitate* la care recurge permanent pentru a se face mai bine înțeles. În epoca best-sellerului și a cărților concepute pentru a satisface gustul cititorului (nespecializat) pentru mister și metafizică (ea însăși înțeleasă ușor empiric), mitul nu poate avea pretenția unei încarnări în zona exclusivă a literaturii importante din punct de vedere estetic. Niciodată, de fapt, mitul nu a fost restrictiv, niciodată nu și-a fixat drept rază de acțiune exclusiv esteticul. Ba dimpotrivă, cantitatea de substanță mitologică este uneori mai mare în subliteratură (după cum bine observa Lucian Boia) decât în literatură și aceasta pentru că rațiunea existenței unui mit este însăși diseminarea lui în cât mai multe zone ale societății umane. Mitul nu este, deci, nici elitist și nici animat de orgolii estetice sau etice (etice, cu atât mai puțin). Ce altceva decât un mit instaurat în comercial este romanul *Frankenstein* al lui Mary Shelly sau cel puțin tot atât de celebrul *Dracula* al lui Bram Stoker? Este imposibil să nu sesizăm în producția literară a lui Dan Brown

¹ *Miturile lui Platon*, Antologie și studiu introductiv de Cristian Bălăiță, București, Himanitas, 1996, p. 152.

Mit, muzică, ritual.

Abordări din perspectiva literaturii comparate

(*Codul lui da Vinci*) sau în tetralogia lui Tolkien (*Hobbitul* și trilogia *Stăpânul inelelor*¹), pentru a nu lua în discuție decât două dintre notoriile exemple pe care ni le oferă contemporaneitatea, încarnări ale miturilor milenariste și ale miturilor fondatoare. Vorbim, deci, și de un anume cameleonism al mitului, cameleonism care – și acest amănunt este extrem de important – nu afectează structura sa, esența sa, vizând doar forma. Am putea pune, așadar, în discuție, și o *hierofanie* a mitului. Deși aparține, prin structurile sale arhetipale, sacrului și aceluia *illo tempore* invocat de Eliade, mitul se instaurează în societățile moderne în zone pe care le asociem îndeobște cu ideea de profan (miturile urbane, undergroundul, mituri identificabile în texte literare pur comerciale ș.a.m.d). Tocmai această *hierofanie*, ușor demonstrabilă, conferă mitului atributul permanenței. Este, într-adevăr, de neimaginat o societate care să fi extirpat din interiorul ei miturile. Nici măcar utopic o asemenea societate nu ar putea exista pentru simplul motiv că orice rațiune profundă ce stă la baza organizării unei societăți, oricare ar fi aceea, este articulată pe un schelet mitologic. Actul fondării unei comunități, oricum am numi-o și oricât de avansată din punct de vedere politic ar fi, presupune pre existența unei mitologii fondatoare ce legitimează noua organizare.

Mitul are, deci, o zonă de rigiditate, imuabilă și insensibilă la orice evoluție socială: este zona în care se instalează arhetipul, acela care se constituie în nucleul dur al mitului. Arhetipul conferă coerență și stabilitate, având o alură indestructibilă și infailibilă. Am văzut că nicio societate, cu atât mai puțin cea modernă sau post-modernă (în care mitul are și o forță

¹ Textele, incomparabile ca valoare literară, sunt în mod intenționat alese pentru a ilustra forța de rezistență a mitului, deopotrivă, atât la periferia sau chiar în afara canonului (*Codul lui Da Vinci*), cât și în centrul său (*Stăpânul inelelor*).

Incursiuni în imaginar

compensatorie), nu poate eluda mitul. Întrebarea la care ni se pare necesar să răspundem este următoarea: care e utilitatea mitului? George Steiner în lucrarea sa *În castelul lui Barbă Albastră. Câteva note despre redefinirea culturii* deplânge (în linia ușor patetică a lui Oswald Spengler) instaurarea unei societăți aflate într-o criză profundă, într-un declin al profunzimilor. Cu toate acestea, chiar și în momente de criză a culturii (sau, mai ales atunci), recursul la mit este omniprezent și aceasta pentru că, indiferent de evoluția unei societăți „istoria pare să poarte cu sine vestigii ale paradisului”¹. Există, deci, o *forma mentis* ce se moștenește din generație în generație independent de criza sau ieșirea din criză a culturii. Mitul este util pentru că face referire la un *illo tempore* în care ființa umană contemporană, asaltată și amenințată de post-cultură, se întoarce întotdeauna cu senzația dobândirii unei securități necesare. Mitul nu poate fi evacuat din nicio societate tocmai pentru că are o capacitate uimitoare de a vorbi întotdeauna într-un limbaj modern. Există mituri ale societății în criză așa cum vor exista fără îndoială și mituri ale societăților aflate în post-criză. Mitul nu poate fi niciodată anacronic, vetust; el poate doar ocupa temporar un loc marginal într-o societate, așteptând răbdător contextul care-i va permite să revină în centrul ei.

Privit din acest punct de vedere, mitul devine o realitate fluidă, capabilă oricând să se încarneze într-o imagerie, căpătând forma societăților în care se insinuează. Insistăm, însă, asupra ideii că acest cameleonism al mitului nu alterează în niciun fel substanța sa. Așa se face că, în ciuda *crizei imaginilor* în societatea contemporană, în ciuda intrării în zona *post-culturii*, mitul continuă să reziste. Forța sa poate că nu mai stă astăzi atât de mult în

¹ George Steiner, *In Bluebeard's Castle. Some notes Towards the Redefinition of Culture*, United States of America, Yale University Press, s.a., p. 4.

Mit, muzică, ritual.

Abordări din perspectiva literaturii comparate
narațiune, căci s-a intrat demult în perioada post-Gutenberg, dar prezența lui nu poate fi negată în societatea contemporană. Mitul Vârstei de Aur, de pildă, a traversat impasibil epocile: apariția scrisului i-a dezamăgit pe cei care credeau în puterea cuvântului rostit în aceeași măsură în care azi apariția internetului și a televizorului îi dezamăgește pe cei care cred în puterea cuvântului scris. Platon afirma că „scrisul va aduce cu sine uitarea în sufletele celor ce-l vor deprinde, lenevindu-le ținerea de minte [...]”¹. Pentru fiecare dintre acești *dezamăgiți*, Vârsta de Aur a fost alta, dar ea a continuat să existe întotdeauna. Însăși morfologia acestui mit al Vârstei de Aur mizează pe capacitatea omului de a idealiza trecutul, de a imagina viitorul și de a desconsidera prezentul. Mitul Vârstei de Aur se fundamentează și pe o alterare a memoriei. Nu trebuie să ne căutăm departe exemplele; este suficient să vorbim despre perioada interbelică românească. Abundă textele în care intelectualii români au astăzi nostalgia interbelicului, amintindu-și din această perioadă nu afacerile lui Malaxa cu familia regală sau dictatura carlistă și instabilitatea politică, ci farmecul polemicilor literare, boema intelectualității, șansoneta sau spațiul idilic al cafenelei. În plus, așa cu sesiza Bronislaw Baczko, asistăm și la o mutație interesantă a acestui mit la presiunea utopiei, căci „reunite în jurul ideii de progres, utopiile deplasează astfel Vârsta de Aur: ea nu va mai fi plasată în trecutul nostru, ci în viitorul nostru”².

Se pot găsi lesne argumente și împotriva celor care consideră că secolul XXI este profund de-mitizat. Poate ar fi suficient doar să amintim că secolul XX și se pare și secolul XXI, sunt cele în care se manifestă plenar preocupările pentru mito-critică, psiho-

¹ *Miturile lui Platon*, p. 92.

² Bronislaw Baczko, *Paradis et Utopies*, la http://www.ecole-alsacienne.org/CDI/pdf/1301/130103_BAC.pdf (7 august 2011).

Incursiuni în imaginar

critică și studii ale imaginarului. Dacă am trăi într-o societate vidată de mit, de unde ar putea să provină fascinația pe care mitul și imaginea le exercită? Și chiar, presupunând că ne-am pierde definitiv interesul pentru studierea miturilor, este aceasta de ajuns pentru ca mitul însuși să sucombe? A rezistat el în *illo tempore*, când nu i se acorda niciun fel de atenție, a traversat deopotrivă Evul Mediu întunecat și emanciparea iluministă... prin ce metode ar mai putea modernitatea să-i înfrângă rezistența și capacitatea de a se manifesta plenar? În niciun caz prin indiferență.

Trăim în epoca în care manipularea este ridicată la rang de știință, în care vorbim despre psihologia maselor; în cele mai importante decizii politice se face simțită prezența unui discurs foarte sensibil la cerințele mentalului colectiv, toate acestea având ca punct de plecare premisa că discursul public este adresat unor „oameni [care] nu ar putea lua drept adevăr decât umbrele lucrurilor”¹. Iată cum mitul peșterii despre care ne vorbește Platon se actualizează și devine fecund, prezent ca realitate concretă în proximitatea unei societăți pe care suntem tentați să o catalogăm drept de-mitizată.

Se vorbește, de asemenea, despre mituri urbane și, aducând în discuție această temă, ar trebui să încercăm să răspundem la câteva întrebări necesare: sunt acestea construcții ale vremurilor noastre ori vorbim de fapt de actualizări ale unor mituri, adaptate doar la rigorile altor vremuri? Sau, de ce nu am pune și acest lucru în discuție, miturile urbane nu sunt altceva decât *pseudo-mituri*?

Bibliografie selectivă:

BOIA, Lucian, *Doou secole de mitologie românească*, București, Editura Humanitas, 2002.

¹ *Miturile lui Platon*, p. 94.

Mit, muzică, ritual.

Abordări din perspectiva literaturii comparate

- BOIA, Lucian, *Istoria și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 2002.
- BOIA, Lucian, *România, țara de frontieră a Europei*, București, Editura Humanitas, 2002.
- BRAGA, Corin, *10 studii de arhetipologie*, Cluj-Napoca, Dacia, 1999.
- BACZKO, Bronislaw, *Paradis et Utopies*, la http://www.ecole-alsacienne.org/CDI/pdf/1301/130103_BAC.pdf (7 august 2011).
- JUNG, C.G., *Das Gewissen in psychologischer Sicht, apud Amintiri, vise, reflecții*, consemnate și editate de Aniela Jaffé, București, Editura Humanitas, 1996;
- CANETTI, Elias, *Masele și puterea*, București, Editura Nemira, 2000.
- VERNANT, Jean-Pierre, *Mit și gândire în Grecia antică*, traducere de Zoe Petre și Andrei Niculescu, cuvânt înainte de Zoe Petre, București, Editura Meridiane, 1995;
- BARTHES, Roland, *Mythologies*, selected and translated from the French by Anette Lavers, The noonday press - New York farrar, straus & Giroux, 1991;
- WUNENBURGER, Jean - Jaques, *Viața imaginilor*, Cluj - Napoca, Editura Cartimpex, 1998.
- WUNENBURGER, Jean-Jaques, *Filozofia imaginilor*, Iași, Editura Polirom, 2004.
- Y GASSET, Jose Ortega, *The Revolt of the Masses*, Electronically Enhanced Text, Copyright 1991, World Library, Inc.
- *** *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, volum coordonat de Gilles Ferréol și Guy Jucquois, Iași, Editura Polirom, 2005.

~~~~~

Ovidiu IVANCU, dr. în Filologie, lector de limba română la Universitatea de Stat din Comrat, Unitatea Teritorială Autonomă Găgăuzia, Republica Moldova (din februarie 2016). Între 2009-2013, lector de limba română la Universitatea de Stat din New Delhi, India. Membru al Centrului de Cercetare a Imaginarului din cadrul Facultății de Istorie și Filologie a Universității „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia. Colaborator permanent al revistei Uniunii Scriitorilor București, „Viața românească”, semnatarul rubricii „Exerciții de luciditate” (din 2011).

Incursiuni în imaginar

Colaborări la revistele: „Discobolul”, „Transilvania”, „Vatra veche”, „Caietele Echinox”, „Annales Universitatis Apulensis”, „Credința străbună”. Volume de autor: *Stridențe* (Editura Gee, Botoșani, 2001), *Acomodări* (Editura Eternitas, Alba Iulia, 2004), *Identitate culturală și mental colectiv în postcomunism. Mituri, imagini, percepții, re poziționări* (Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013), *Vremea musonului. 4 ani în India. Jurnalul meu indian* (Editura Eikon, București, 2014), *Nuduri.48 de povești adevărate cu și despre femei* (Editura Eikon, București, 2016).